

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

romanerna, inte är representerade i Bradburys bok. Dickens, Thackeray, systrarna Brontë omnämnes flyktigt, men blir inte föremål för något studium; Bradbury tar ett språng från Jane Austen till E. M. Forster.

Det har han nu all rätt i världen att göra, men därigenom saknas några viktiga länkar i kedjan från Fielding till Fowles. Bradbury följer här t. ex. Wayne C. Booth, som i *The Rhetoric of Fiction* lägger huvudvikten på verk från 1700-talet och 1900-talet.

I den inledande studien om romanen och olika former av realism understryker Bradbury romanens »öppenhet» och mångsidighet. Därför är romanen svår att fånga i en definition liksom realismen. Realismbegreppet skiftar, »so that one generation's realism is another's romanticism», påpekar Bradbury en aning tillspetsat. Ett försök att nalkas en definition av romanen får vi på s. 11: det finns i romanen »a range, or a spectrum of mode, which seems recurrent. It ranges from extreme formalism, or elegant wholeness, to a contingency or looseness of narration; from romance to forms of high scepticism or high facticity; from aesthetics to documentation /.../. This dichotomy you find throughout the history of the novel, redistributed in emphasis and content at different points in its evolution.» Det finns anledning att här erinra om Scholes & Kelloggs tankar om romanen som en syntes av empiriska och fiktiva traditioner.

Den 1700-talsroman som får störst utrymme är varken *Tom Jones* eller *Tristram Shandy* utan Clelands *Fanny Hill*. Bradbury har några utmärkta sidor om Fanny som jagberättare och om hennes briljanta kommentarer till sina berättarproblem, och han gör en uppslagsrik jämförelse mellan henne och yrkessystemen i Defoes roman *Moll Flanders*. Som en kontrast följer essayen om Jane Austen, där Bradbury med uppriktig beundran behandlar Jane Austens konstnärskap i *Emma* och *Persuasion*.

Avdelningen om romanens modernism koncentrerar sig på E. M. Forster, Virginia Woolf och Ford Madox Ford. Det är frappant hur den moderna 1900-talsromanens huvudverk är experimenterande både inom psykologiens, estetikens och romanteknikens område. Det gäller Proust och Joyce, och det gäller Virginia Woolf. Bradbury kallar Virginia Woolf »a very lyrical modernist» och ger ett par sidors fin analys av *To the Light-house*. Men Bradbury påpekar också, att det under 1920-talet uppstod en marknad för »comic forms in fiction, as if they offered an ideal means for coping with a postwar world in which disorder seems notably prevalent». Och på det sättet får han under modernismrubriken också med den moderna komiska romanen representerad av

Wyndham Lewis, Aldous Huxley och Evelyn Waugh.

Avsnittet om våra dagars roman har en inledning »The Postwar English Novel», där Bradbury noterar de många rykten om romanens död, som med jämna mellanrum cirkulerat, men vilka han dock finner betydligt överdrivna. Urvalet av de romanförfattare som får representera samtiden omfattar bl. a. C. P. Snow, Angus Wilson, Iris Murdoch och John Fowles.

Bradburys samling essayer täcker vissa fält av den engelska romanen, men utelämnar många. Hans urval kan te sig nyckfullt, men å andra sidan tar han upp flera romaner och romanförfattare, som inte alltid brukat (eller för all del hunnit) uppmärksammas i översikter av den engelska romanen. Hans bok ger också härigenom exempel på romanens möjligheter.

Bertil Romberg

Roman Jakobson: *Poetik och lingvistik*. Litteraturvetenskapliga bidrag valda av Kurt Aspelin och Bengt Lundberg. PAN & Norstedts. Sthlm 1974.

Robert Scholes: *Structuralism in Literature. An Introduction*. Yale University Press 1974.

I juni 1974 ägde den första semiotikkongressen rum i Milano. Att inledningsföredraget anförtrötts den 78-åriga Roman Jakobson, innebar inte enbart en hedersbevisning mot den man som både respektfullt och skämtsamt kallats för »den moderna språkvetenskapens Picasso», och som varit med om att introducera så många nya riktningar under det senaste halvsekle. De följande föredragens ständiga hänvisningar till hans arbeten visade samtidigt klart hur aktuella hans idéer fortfarande är.

När vi nu sent omsider fått ett urval av Roman Jakobsons uppsatser i poetik översatta till svenska skall detta alltså kanske inte tillskrivas enbart dåligt samvete över den sedvanliga eftersläpning (eller skall vi kalla det kritisk skepticism?), som brukar utmärka svensk litteraturforskning visavi nya riktningar utomlands. Det är uppenbart att Jakobsons arbeten alltså är i hög grad livskraftiga och de borde kunna tillföra också vår litteraturdebatt nya uppslag.

Urvalet består av två avdelningar. Den första innehåller artiklar från 20- och 30-talen och belyser hans insatser inom rysk formalism och tjeckisk strukturalism. Den senare upptar artiklar från hans tid i USA och visar med arbeten om bl. a. Brecht och Henri Rousseau hur han undan för undan utvidgat sitt forskningsfält. Samtidigt finns det många drag som klart binder samman de båda perioderna. De första uppsatserna är präglade av den formalistiska gruppens kamp mot andra riktningar. Där finns en ton av utmaning som kan

påminna om avantgardismens manifest. Den tonen finns också i de senare arbetena: inom modern språk- och litteraturforskning är Jakobson den store provokatören. Han vill få läsaren att reagera och tänka om. Man erinras ständigt om att 20-talet var en tid då ett av de stora slagorden inom rysk prosa var »att se verkligheten på ett nytt sätt». Liksom övriga formalister ville Jakobson få läsarna att betrakta litteraturen på ett annorlunda sätt.

Genomgående för hans artiklar är samtidigt tendensen att söka efter mönster och djupstrukturer under ytan och att sammanfatta dessa i formelartade slagord, från mera lättfattliga, av typen »poesiens grammatik och grammatikens poesi» eller »poesi är språket i dess estetiska funktion» till mera svårtillgängliga som »den poetiska funktionen projicerar ekvivalensprincipen från selektionsaxeln till kombinationsaxeln». Den tes som han redan 1919 uppställde att »litteraturvetenskapens objekt inte är litteraturen utan 'litteraturheten', dvs. det som gör ett givet verk till ett litterärt verk» har vidare förblivit i blickpunkten genom alla hans arbeten om poetik.

Lösningen på problemet har han funnit i det sätt på vilket ett poetiskt yttrande – jämfört med icke-poetiska – är språkligt organiserat. Språkets poetiska funktion är att rikta uppmärksamheten på själva meddelandet och dess strukturer. Men i stället för att samla och katalogisera »poetiska grepp» söker Jakobson efter de grundprinciper efter vilka poeten organiserar sitt meddelande. De kan förenklas till några få som uppenbarligen är universella, som finns hos de flesta språk och beror på människans förmåga (och gränserna för hennes förmåga) att formulera och uppfatta språkliga meddelanden.

Den stora betydelsen av Jakobsons insatser inom poetiken är sålunda att han tillhandahållit forskarna en rad arbetsprinciper som är tilltalande förenklande samtidigt som de ständigt uppfordrar till prövning, debatt och kritik. Men han har också med en rad diktanalyser gett oss exempel på hur dessa principer skall tillämpas i praktiken. Strävan att här ersätta subjektivt tyckande och lös essayistik med objektiva kriterier, att med andra ord försöka göra litteraturforskningen till en »vetenskap», har – som hans kritiker inte varit sena att framhålla – medfört en dragning åt det abstrakta och schematiska. Hur långt kan man objektiviera och schematisera något som i grund och botten är subjektivt och individuellt utan att förlora kontakten med andra väsentliga element i ett litterärt verk? Och är alla strukturer och relationer som otvivelaktigt »finns i texten» lika poetiskt laddade och viktiga? Frånsett att sådana här analyser ofta är föga njutbara för den icke invigde tenderar vidare den semantiska aspekten att glida i bakgrunden till förmån för de fonologiska och grammatiska.

Jakobsons svar är, antar jag, att »det som gör ett givet verk till ett litterärt verk» är just de språkliga strukturerna och det är alltså de som i första hand måste undersökas. Verkets andra relationer – till poeten, till läsaren, till samhället och verkligheten – måste byggas på en sådan analys; för övrigt finns dessa relationer ofta uttryckta inte bara i den mening som verket som helhet förmedlar utan i själva de språkliga strukturerna, i valet av ljud, grammatiska konstruktioner, syntaktiska mönster och deras »poetiska semantisering». De som är mera intresserade av det litterära verkets biografiska, ideologiska och sociala aspekter må finna detta ensidigt och begränsat men de borde åtminstone begrundat Jakobsons yttrande att »a linguist deaf to the poetic function of language and a literary scholar indifferent to linguistic problems are equally flagrant anachronisms».

Jakobsons intresse har nästan uteslutande varit koncentrerat till poesian och det poetiska språket. Hans insatser på det området har varit betydande men om man går till den aktuella strukturalismen, särskilt sådan den utvecklats i Frankrike under senare år, är det snarare en annan, betydligt mindre känd rysk forskare som framstår som mönsterbildande. Det är Vladimir Propp som med sin bok *Sagens morfologi* från 1928 gav en ny metod för studiet av folkdiktningen. Men grundtanken är här densamma som i Jakobsons studium av det poetiska språket: att bryta ner berättarstrukturerna till ett begränsat antal former, motiv, situationer. Därmed fick man en modell som kunde flyttas över från sagan till den konstnärliga prosan och som framför allt de moderna franska strukturalisterna använt sig av.

Denna riktning och dess namn – Barthes, Greimas, Bremond, Todorov, Piaget och andra – är väl fortfarande inte särskilt allmänt bekanta utanför en trängre krets av anhängare men på senare tid har översättningar av några av de väsentliga böckerna börjat komma på engelska. Samtidigt börjar vi få orienterande översikter och de är givetvis mycket välkomna. En sådan har författats av Robert Scholes, professor i engelska och »comparative literature» vid Brown University (utanför Boston). Det är en lättläst och kunnig presentation som framför allt koncentrerar sig på strukturalisternas insatser inom prosaanalysen och gör det med kritisk sans och åtskilliga frågetecken och korrekationer. Jakobson och de ryska formalisterna får sin förtjänta plats och deras betydelse som föregångare understryks. Men man saknar ett par aktuella ryska namn. Jurij Lotman, den omdebatterade professorn i Tartu, är inte ens omnämnd och Boris Uspenskij's utmärkta bok om »kompositionens poetik» hade passat exakt in i den diskussion om prosaanalys som författaren koncentrerat sig på. Bristen på tillgängliga över-

sättningar är uppenbarligen orsaken till utelämnandena och man får bara hoppas att den bristen skall kunna avhjälpas snabbare än vad som skedde med de ryska formalisterna.

Nils Åke Nilsson

Wolfram Mauser, m. fl.: *Text und Rezeption. Wirkungsanalyse zeitgenössischer Lyrik am Beispiel des Gedichtes „Fadensonnen“ von Paul Celan*. Athenäum. Frankfurt/Main 1972.

Intresset för litteraturens och konstens mottagarsida finns nu klart markerat i de flesta länder, både i den allmänna debatten och i forskningen. Ett exempel från Tyskland är de »verkningsanalyser» som en grupp forskare presenterar i *Text und Rezeption*. Dessa undersökningar växte fram ur ett seminarium över modern lyrik som Wolfram Mauser ledde vid Universität Freiburg läsåret 1969/70. Några av deltagarna valde att tillsammans med Mauser i detalj försöka belysa hur olika grupper av läsare uppfattade och tolkade Paul Celans dikt *Fadensonnen*. Den dikten valdes dels för att den är flertydig och därför motiverar undersökningar av det här slaget, dels för att den ar så kort att »verkningen» kan undersökas i detalj. Inklusiva artiklar och andra smaord består dikten av bara 21 ord, och den byggs upp av enbart tre metaforer.

Syftet med undersökningarna var att belysa den »semantiska potentialen» hos en flertydig text, och främst var gruppen intresserad av att bidra till teori- och metodutvecklingen inom det man kallar för receptionsforskningen. Man använde dock ganska stora läsargrupper: sammanlagt deltog 664 personer, varav de flesta var skolelever och studenter. I och för sig skulle undersökningarna allsa kunna ge ett aktningsvärt bidrag av empiriska data till receptionsforskningen.

Boken har emellertid sitt största intresse som ett bidrag till teori- och metodutvecklingen. Det finns flera anledningar till det. En ar att forskargruppen prövade flera olika infallsvinklar, flera »metoder», och att man gjorde inte bara en utan flera förundersökningar med successiva revideringar av målsättningar och metoder. En annan anledning är att varje steg i förarbete och analys omsorgsfullt beskrivs – även när de tvingar fram revideringar eller slutar i ett misslyckande. Ytterligare en anledning är att varje moment i undersökningen reds ut och motiveras i en principdiskussion, som utan att vara särskilt djupsinnig ändå klargör forskarnas utgångspunkter och målsättningar.

Från början tänkte forskargruppen arbeta enbart med metafortolkning genom att göra en semantisk analys av läsarnas associationer och tolk-

ningsforslag. Så småningom vidgades emellertid intresset i litteratursociologisk riktning, samtidigt som man började samarbeta med psykologer och sociologer. Det undersökningsinstrument som man arbetade fram och prövade i en serie förundersökningar var i första hand avsett att registrera lasargruppers omedelbara uppfattning av innebörden i dikten. Därutöver samlade man in en rad uppgifter om varje enskild läsare. Man försökte också klarlägga dels läsarnas allmänna inställning till modern lyrik, dels deras »förväntningshorisont» sådan den hade utformats genom tidigare litteraturläsning.

Den slutliga undersökningen tillgick så att deltagarna efter att ha lämnat uppgifterna om sig själva först fick läsa dikten och besvara en del allmänna frågor om den. Sedan fick de skriva ner sina fria associationer kring de tre metaforerna och några nyckelord i dikten. Därefter fick de bedöma innebörden i var och en av de tre metaforerna med hjälp av en serie verbala skalor av den bipolära typ som har blivit välkänd genom Charles Osgoods undersökningar (den »semantiska differentia- len»). Slutligen fick deltagarna än en gång läsa igenom dikten och besvara ett ganska stort antal frågor om den och om författaren.

Eftersom inte mindre än 664 personer deltog i undersökningarna var det allsa ett mycket stort material som man hade att bearbeta och analysera. Man lade också ner mycket möda på bearbetningen, som genomfördes inom tre olika aspekter: semantiskt, där man bl. a. ställde frågan om det går att påvisa någon struktur i de textbundna associationerna; litterärt, där man bl. a. ville belysa vilken roll som läsarens »förväntningshorisont» spelar för texttolkningen; och didaktiskt med t. ex. frågan om läsaren genom en stegvis analys kan ledas fram till förståelse av texten.

Resultaten av dessa analyser presenteras översiktligt och sammanfattas koncist. Ganska ofta tvingas man konstatera – och forskargruppen har tydligen också själv konstaterat – att resultaten inte riktigt motsvarar den möda som lades ner på planering, förundersökningar och analyser. Här liksom i åtskilliga liknande fall ar den paradoxala förklaringen antagligen att det estetiska området ännu inte är moget för allför komplicerade forskningsmodeller. Undersökningsområdet är så föga empiriskt bearbetat att den som lägger ut ett så finmaskigt nat som dessa tyska forskare gjorde riskerar att få med allt och intet i sina resultat.

Inte desto mindre kan *Text und Rezeption* rekommenderas till noggrant studium av alla som är intresserade av teoretiska och metodiska problem på litteraturens mottagarsida. Deltagarna i forskargruppen har otvivelaktigt lärt sig mycket under arbetet med sitt ambitiösa företag, och vi andra kan lära oss mycket av deras omsorgsfulla